

LUND UNIVERSITY

Den antika cypriska helgedomen

död eller levande

Faegersten, Fanni

Published in:
Tankemönster

2010

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Faegersten, F. (2010). Den antika cypriska helgedomen: död eller levande. I F. Faegersten, J. Wallensten, & I. Östenberg (Red.), *Tankemönster: En festskrift till Eva Rystedt* (s. 61-66). Fanni Faegersten.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

TANKEMÖNSTER

EN FESTSKRIFT TILL EVA RYSTEDT

REDAKTÖRER

Fanni Faegersten · Jenny Wallensten · Ida Östenberg

Eva Rystedt, professor i antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet mellan åren 1996 och 2010.

Foto: Ida Östenberg

TANKEMÖNSTER

EN FESTSKRIFT TILL EVA RYSTEDT

Redaktörer

Fanni Faegersten • Jenny Wallensten • Ida Östenberg

Denna bok är tryckt med bidrag från Magn. Bergvalls Stiftelse, Stiftelsen Längmanska Kulturfonden, Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Åke Wibergs Stiftelse och Stiftelsen Harald och Tonny Hagendahls minnesfond.

Fanni Faegersten, Jenny Wallensten och Ida Östenberg (red.)

Tankemönster

En festskrift till Eva Rystedt

Lund 2010

COPYRIGHT © respektive författare

OMSLAGSFOTO Interiör från Medelhavsmuseet i Stockholm: miniinstallation skapad av Eva Rystedt 1993, som bland annat innehåller möbelformgivaren Åke Axelssons klismosstol. Foto: Ove Kaneberg.

OMSLAG OCH GRAFISK FORMGIVNING Frederic Täckström, www.sbmolle.com

TRYCK Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 2010

ISBN 978-91-633-7175-2

Innehåll

Tabula Gratulatoria 9

Förord 11

Fanni Faegersten, Jenny Wallensten, Ida Östenberg

Eva – med kritisk blick på forskning som inte alls är ”off” 14

Janken Myrdal

Lärarskap och ledarskap. Om Eva som handledare 16

Lena Landgren

Avtryck på Medelhavsmuseet 18

Suzanne Unge Sörling

Hela världens moder. Om Livia som *genetrix orbis* 21

Lovisa Brännstedt

Människan, kartan och Gud. Opicinus de Canistris och den allegoriska kartografin 28

Göran Bäärnhielm

Horatius och det goda livet 39

Anders Cullhed

Öppen eller stängd? Den etruskiska stadsporten som kontaktpunkt och gränsmarkör
för stad och landsbygd 45

Ingrid Edlund-Berry

”En grillad, tack!” Varför homeriska hjältar inte kokade sin mat 53

Gunnel Ekroth

Den antika cypriska helgedomen – död eller levande 61

Fanni Faegersten

Madonnan och Jesusbarnet. Vad en målning kan berätta 67

Staffan Fogelmark

En bild säger mer än tusen ord. En intermedial analys av en gåtfull frontespis 73

Heidrun Führer

Kronologi och tideräkning under antiken 80

Henrik Gerding

The color purple 84
Carole Gillis

”Die Quelle des guten Geschmacks ist nun geöffnet.” Philipp Daniel Lipperts *Dactyliotheca Universalis* 92
Ulf R. Hansson

Att ha historien i fickan. Om ikonografi och mentaliteter från Roms kejsartid 102
Ragnar Hedlund

Den glömda staden – det gömda könet. Tankar och kunskap om kvinnor då och nu 109
Kerstin Höghammar

Monster, moral och mentalitet. Folkliga föreställningar om barnadödande demoner
under den antika eran 114
Dominic Ingemark

Med ämnet som ämne. Svarta legender, vita lögnen och andra samtidsperspektiv 119
Anne-Marie Leander Touati

Morgantina, Desilo och de törstiga barbarerna. En historia om mentaliteter och landskap 125
Adam Lindhagen

Tankemönster som inspirationskälla 133
Carl Hampus Lyttkens

At leve og dø med etruskerne. Zahrtmann og Zorn, kunstnere og kister 137
Marjatta Nielsen

Stenhuggaren och hans mejsel 147
Carl Nylander

Tyren og løven. Malede fremstillinger af markante dyr på Cypern og i Etrurien i arkaisk tid 152
Annette Rathje & Lone Wriedt Sørensen

Den homeriske kørsvennen 162
Paavo Roos

Svensk arkeologi i Argolis. Om djur och identitet på Midea 168
Ann-Louise Schallin

De etruskiska gravarnas kvinnor 176
Charlotte Scheffer

”Ur huvudet på Zeus”. Antika tänkare om den gängse gudsbildens uppkomst 181
Marianne Wifstrand Schiebe

Hämnden i egna händer. Om antik ikonografi, mentalitet och epigrafik i samspel 187
Jenny Wallensten

Barnet och familjen i den hellenistiska dynastiska traditionen 193
Charlotte Wikander†

Själens uttåg ur Egypten. Gammaltestamentliga motiv i *Hymnen om pärlan* 198
Ola Wikander

Ädla jordbrukare och föraktliga krämare. Om den antika överklassens självbedrägeri 203
Örjan Wikander

Att forma sig en bild 209
Ingela Wiman

Idalion – abode for the goddess of love and war 216
Marie-Louise Winbladh

Slakten följa släktens gång. Porträtt, politik och *performance* vid romerska begravningar 224
Ida Östenberg

Författarpresentation 232

Den antika cypriska helgedomen – död eller levande

Fanni Faegersten

Religionen var helt central i den antika människans liv. Inget åtagande – stort eller litet, enskilt eller i grupp – gjordes utan att man först haft kontakt med gudarna och rådfrågat dem. Böner och orakelfrågor åtföljdes alltid av blickande gåvor, och när kriget var vunnet, eller när det lilla barnet var fött, var tacksamheten gränslös och gudarna fick motta proportionella tackgåvor vid sina tempel och kultplatser.

Det antika Cypern

På Cypern, liksom på många andra håll, har vi ofta inte mycket annat kvar av de antika helgedomarna än just de tackgåvor som människor genom århundraden skänkt till gudarna. Temenosområden (heliga områden) och tempelbyggnader är försvunna, altaren borteroderade, kultstatyer plundrade på sina ädla material och förstörda ... Bevarade inskrifter och reliefer med kultavbildningar är från det cypriska området förkrossande få. Kvar finns ofta bara de statyetter och statyer, och övriga votivföremål, som de vördnadsfulla lämnade i gudens hus.

Det är således inte mycket vi har till vårt förfogande, när vi försöker rekonstruera den antika cypriska helgedomens dagliga liv: människornas besök, prästernas dagliga omsorg om byggnader och paraferalia (föremål och utrustning), riterna, festivalerna, de offer som ägde rum vid altaret, djuren, vimlet, lukterna ...

Jag har ägnat mycket tid åt att analysera en rad antika cypriska helgedomar, men lyckas inte för min inre syn bringa liv ens i de mest välbevarade. Ta exempelvis helgedomen vid Golgoi (Ayios Fotios), på sydöstra Cyperns inland. År 1870 grävde den amerikanske konsuln Luigi

Palma di Cesnola ut detta område, ditlockad av mängder av ytfynd av fragmentarisk skulptur. Han frilade en låg stenmur som utgjort grunden till en rektangulär byggnad om 18 x 9 meter, och delar av de lertegelsväggar som vilat ovanpå. Längs alla fyra innerväggar i detta tempel stod, tätt placerade, statybaser av olika storlekar. Nedanför dem, funna *in situ* just där de fallit, låg 228 kalkstensskulpturer av olika storlekar, små statyetter och kolossala statyer om vartannat. Tre parallella rader med låga stenbaser, femton till antalet, tolkades som hållare av träkolonner, som i sin tur burit en takkonstruktion. Intill en av baserna fann man flera anatomiska votiver, och en stor mängd nischformade oljelampor, som var väl använda och fyllda med sot.

Ta vidare den så kallade Apollonhelgedomen i Idalion, beläget bara 10 kilometer från nämnda Golgoi. Året innan Cesnola (bokstavligen) satte spaden i jorden intill den lilla kyrkan Ayios Photios, grävde den brittiske konsuln på ön, Robert Hamilton Lang, ut en helgedom på sluttningen av Idalions östra akropol. Här kom i dagen en liten trappa, som förde upp till ingången till det heliga området. Där innanför låg vad som troligen varit en öppen gård med portiker runt om, och i den bortre änden tre någorlunda parallella rader av statybaser, där votivskulptur varit uppställd. Gick man till vänster genom en öppning i portiken kom man in i vad som tolkats vara den äldre delen av helgedomen, även den troligen delvis öppen mot himlen. En golvbeläggning av välhuggen sten kunde friläggas, rester av ett centralt placerat altare likaså, och ovanför en mindre trappa – flankerad av två statybaser – fanns en avsats full med statybaser avsedda för votiver.

Fig. 1. Lotusförsäljare utanför ett hinduiskt tempelområde i Goa, Indien.

Fig. 2. Stor rektangulär bassäng med en centralt placerad piedestal, belägen precis innanför muren som omger det heliga området.

Fig. 3. Inne i templet: i en nisch av silver sitter Lakshmi, välståndets och rikedomens gudinna, och elefanthövdade Ganesha, visdomens gud.

Fig. 4. En av templets präster visar upp de bärstolar och paradvagnar som används för att föra runt kultstatyerna vid de årligen återkommande religiösa festivalerna.

Ta till sist det feniciska Amrit, där kontakten med Cypern varit så pass stark att i princip allt votivmaterial är av cyprisk tillverkning, kanske importerat från Cypern eller tillverkat av cypriska hantverkare på plats (i cyprisk kalksten). En cyprisk helgedom på det feniciska fastlandet, om man så vill. Helgedomar i Fenicien är per definition inte bevarade, men detta så kallade *Maabed* ("tempel") vid Amrit, ett par kilometer söder om dagens Tartus i Syrien, är nedhugget i klippan och därför i relativt hög grad bevarat till eftervärlden. Vi finner en rektangulär bassäng, som en gång varit fylld med vatten från en intilliggande källa. I bassängens mitt finns en utsparat fyrkantig upphöjning i stenen, och ovanpå den reser sig en nisch som en gång, med största sannolikhet, hyste en kultstaty eller en anikonisk gudaavbildning. Maurice Dunand, som år 1926 grävde ut området, kunde konstatera att när man i antik tid huggit ut den tre meter djupa bassängen så hade man bland annat använt materialet till att konstruera portiker försedda med fyrkantiga pelare runt tre av dess sidor. Bassängens ena kortsida var således öppen, och portikerna avslutades med två fyrkantiga tornbyggnader som på så sätt flankerade denna öppning. Den franske utgrävaren fann vidare en långsmal plattform, belägen längs denna kortsida av bassängen, och på den spår av ett altare. Det var troligen på denna plattform, rakt framför den centralt placerade nischens öppning, som kulthandlingarna huvudsakligen utfördes. Hela området var alltså, vid tiden för utgrävning, ett gytter av arkitektoniska lämningar, men av lösfynd fanns snart sagt intet. De hundratals fragmentariska votivstatyer som kan attribueras till platsen hittades i en *favissa* omkring 100 meter från bassängen och dess portiker.

Golgoi, Idalion och Amrit utgör tre säregna antika kontexter, som ger oss en konkret rumslig uppfattning av den cypriska kultplatsen. Men jag kan ändå inte se framför mig hur man har nyttjat dessa heliga områden, eller hur ofta det har skett. Vilka var människorna som besökte platsen, vilka djur tog de dit, vilka böner riktade de till sina gudar? Man kan ju innerligen beklaga att dessa utgrävningar inte ägt rum på senare tid, med alla möjligheter till tillvaratagande av material, av kontextförståelse och analys som detta skulle ha fört med sig. Det är dessutom tyvärr så, att gemensamt för de tre antika heliga platserna är att vi helt saknar spår av anledningen till kulten: de gudomar

som bebodde helgedomarna. I vår snedvridna bild av den antika verkligheten, skapad av en starkt fragmentiserad arkeologisk fyndkontext, förleds vi att tro att votivgåvan spelat huvudrollen, att den varit kultens fokus och högsta mening.

Det moderna Indien

Mina tankemönster behöver näring! Jag drar mig till minnes en reseupplevelse som ligger snart tio år bakåt i tiden. Jag befinner mig i delstaten Goa i Indien, och under ett besök inåt landet hamnar jag och mitt rese-sällskap framför ett hinduiskt tempelområde. Höga, välbyggda murar omger vad som verkar vara oändliga arealer. Just innanför portarna möts vi av kvinnor och flickor som i det hållande regnet säljer blomsterkransar och buketter av lotus, att helga åt gudarna som dväljs längre in (Fig. 1). Två tämligen enorma rektangulära bassänger passerar på ömse sidor om en liten väg som leder in i området. I mitten av varje bassäng höjer sig en liten fyrkantig och vackert dekorerad piedestal en knapp meter över vattenytan (Fig. 2). Längre in i det heliga området finner vi ett nästan 15 meter högt, cylindriskt lamptorn, med nischer i alla våningar avsedda att hålla oljelampor. Vilken effekt det måste erbjuda en sen kväll! Strax intill det imponerande tornet ligger själva tempelbyggnaden. Stor och ekande tom upplevs den som alldeles överdimensionerad; längst bort i den ena änden av byggnadens enda rum står en vackert arbetad silvernisch, med apotropeiska (ontavvärjande) figurer placerade strategiskt här och var (Fig. 3). I nischen tronar en silverstaty föreställande gudinnan Lakshmi, Vishnus gemål, och invid hennes fötter den lille elefanthövdade guden Ganesha, likaledes utförd i detta ädla material. Båda kultstatyerna är draperade med gula och röda tyger, och de är behängda med vackra (men i fukten och värmen lite unkna) lotuskransar. På silvernisch och gudastatyer och tempelväggar likaså finns ett lager av smetigt sot, från de oljelampor som alltid hålls brinnande här inne i dunklet. Luften är tung av rökelse.

En av templets präster erbjuder sig att visa oss runt. Bakom tempelbyggnaden gömmer sig slitna förrådsutrymmen fulla med träkonstruktioner av olika slag. Det är paradvagnar och vackert dekorerade bärstolar, som vår ciceron berättar används vid de årliga festivalerna (Fig. 4). Då tvättas kultstatyerna och renas

rituellt, de kläds i vackra nya tyger, sätts i sina åkdon och förs runt i helgedomen inför de besökande massorna. Vår nyfunne vän visar oss vidare en liten blå båt som ligger upp och ned en bit ifrån bassängerna, inväntande det (fåtal) årliga tillfällena då gudabilderna sätts i båten och förs ut till de väntande piedestalerna, i bassängernas mitt.

Under vårt samtal ger den vänlige mannen mig intrycket av att platsen är relativt inslumrad, för att inte säga död, utom vid just dessa större festivaler, då stora skaror människor trängs på arealerna innanför helgedomens murar.

Kontrasten blir desto starkare när vi en god stund senare lämnar det stora tempelområdet, och promenerar en bit neråt huvudgatan i den lilla staden. Plötsligt, invid trottoaren: en helgedom som myllrar av liv! Intill gatan växer ett stort sandelträd som ger generös skugga i det obevekliga solsken och den klibbiga hetta som nu följt på monsunregnet. Vid trädets fot finns en liten vitmålad helgedom konstruerad av trä och cement, där det väldiga trädets slingrande rötter bildar bakvägg. Inne på väggarna hänger små tavlor med gudabilder, och nere på den lilla golvytan står enkelt utförda, orangemålade statyetter av Ganesha och en rad andra gudar, placerade i nischer, en i varje väderstreck. Barnen rör sig här runtomkring, de förbipasserande – på väg till och från livets alla olika aktiviteter – stannar till och småpratar med varandra i den skyddande skuggan. Votivgåvorna är många: en oljedrypande kaka; en liten, hastigt vikt docka av rött, glansigt papper; en vacker blomma ... Se här, så nära in på den stora, slumrande helgedomen, en levande och inbjudande plats för vardagskult!

Tankemönster

Jag vaknar upp ur mina indiska resminnen och tittar på nytt på de evidens vi har från Golgoi, från Idalion och från Amrit. Det finns så mycket som känns igen! Statyerna, votivgåvorna, vattnets centrala plats i kulturen i form av djupa bassänger, offren som skett där intill, oljelampornas smetiga sot inne i helgedomen ... Mitt indiska tempelbesök berikar denna bild med tyger, blommor, rökelse, kultutrustning och den lilla båten på land. Och inte minst människorna, i form av en präst och en liten skara blomsterförsäljerskor.

Det slår mig hur tillgängliga de indiska gudarna är i templet i Goa. Hur var det på Cypern? Bassängen i Amrit visar oss att gudabilden, i alla fall under vissa tillfällen under året (liksom i templet i Goa), kunnat beskådas av en större samling människor. Men var fanns gudabilderna i det rektangulära templet i Golgoi, och i den lilla helgedomen på akropolislutningen i Idalion? Hur tillgängliga var de för en besökare? Jag fortsätter att dra paralleller. Var den antika cypriska helgedomen så här slumrande, rent av död, utom på festivaldagar? Var det istället intill vägkanter och jämte fruktförsäljare som den antike cyprioten skötte sin huvudsakliga kultutövning?

Plötsligt inser jag vilka generaliseringar jag gör. Jag pratar om antik cyprisk religion och kult som om den vore homogen och verkligen lät sig beskrivas som en enhet, när det är så väl känt hur stora regionala skillnader som funnits och delvis fortfarande finns på ön, hur varje enskild plats och dess mytologier avgör vem som ska tillbes och på vilket sätt, och vidare på vilka komplexa sätt det kan rymmas flera olika aspekter inom och av till synes en och samma gudom. På liknande vis går det ju inte att tala om en hinduisk religion, utan om en fantastisk och komplex väv av sekter och gudomar och attributioner och skilda ritualer, som snarare kan sägas dela vissa gemensamma nämnare. Jag befinner mig mitt uppe i en etnoarkeologisk jämförelse mellan det antika Cypern och det moderna Indien, områden och mänskliga kontexter som skiljs åt av drygt 2000 år och dryga 4 000 kilometer, samt av en mängd språkliga och kulturella barriärer. Dessutom är mitt indiska jämförelsematerial (i stort sett) baserat på intryck från ett enstaka besök i ett enstaka tempel!

Jag vacklar, och är på väg att falla, när jag får fatt i en artikel av den amerikanska forskaren Irene J. Winter. På ett metodiskt vis, genom regelbundna besök under en lång rad av år i en mindre samling hinduiska helgedomar i Indien, har hon skaffat sig en kunskap om kulturen och prästerskapets/de frommas relation till den hinduiska gudastatyn som hon sedan använder för att berika det hon känner till om de antika mesopotamiska templen och dess gudabilder. Hon talar initierat om de faror, men också om de möjligheter, som den typen av analogier kan föra med sig. Det hon finner speciellt intressant är de paralleller hon ser i behandlandet av gudabilden som ett levande

väsen, efter att munöppningsritualen (i den hinduiska kontexten ögonöppningsritualen) ägt rum. Statyn är nu verkligen en levande manifestation av guden, och har genom ritualen gått från väl snidad sten eller trä till levande, gudomlig materia. Den behandlas som ett levande väsen, den tvättas, matas och dekorerats enligt en väl fastlagd daglig och årlig rituell kalender.

Winter presenterar vissa grundläggande likheter mellan antikens Mesopotamien och dagens Indien och menar att den här typen av överensstämmelser måste föreligga, för att det ska vara fruktbart och meningsfullt att göra etnoarkeologiska jämförelser. Det är spännande att ta del av dessa av henne uppställda likheter: båda är jordbrukssamhällen, har stora urbana centra, investerar i storskaliga religiösa byggnader, har ett polyteistiskt religiöst system, det finns en specialiserad grupp människor, ett prästerskap, som tar hand om byggnader och kult, och i båda fall och kulturer tillbes gudabilder i form av statyer. I mångt och mycket, noterar jag, stämmer detta även för det antika Cypern.

Jag väljer alltså att låta mig påverkas av mitt indiska tempelbesök, och med det som bakgrund tänka vidare

kring frågan i vilken grad den antika cypriska helgedomen var död eller levande. I denna essä, Eva, har du fått följa mina tankemönster.

Bibliografi

- Cesnola, L.P. di, *Cyprus: Its ancient cities, tombs, and temples. A narrative of researches and excavations during ten years' residence as American Consul in that island*, London 1877.
- Lembke, K., *Die Skulpturen aus dem Quellheiligtum von Amrit. Studie zur Akkulturation in Phönizien* (Damaszener Forschungen, 12), Mainz am Rhein 2004.
- Senff, R., *Das Apollonheiligtum von Idalion. Architektur und Statuenausstattung eines zyprischen Heiligtums* (SIMA, 44), Jonsered 1993.
- Winter, I.J., 'Opening the eyes and opening the mouth: the utility of comparing images in worship in India and the Ancient Near East', in *Ethnography and personhood. Notes from the field*, Meister, M.W. (red.), Jaipur & New Delhi 2000, 129–161.

Bilder

Fig. 1–5. Foto: Fanni Faegersten.